

УДК 37.018.32:613-058.5

ТАМАРА ДЕНИСОВЕЦЬ
(Полтава)

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ СОЦІАЛЬНО ЗАНЕДБАНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ

Визначено особливості педагогічного впливу на соціально занедбаних дітей, зокрема, з метою формування передумов для свідомого вибору ними здорового способу життя, конкретизовано умови та засоби організації педагогічної взаємодії з дітьми, які зазнали негативного соціального досвіду.

Ключові слова: соціально занедбані діти, індивідуальний підхід, педагогічний вплив, виховання, здоровий спосіб життя.

Кризи, що відбуваються в політичному, економічному, культурному житті України впродовж останнього десятиріччя, справляють негативний вплив на формування свідомості молодшої генерації українців. Особливо це стосується дітей, які зростають у соціально несприятливих умовах, тобто таких, коли їх найближче середовище не тільки не допомагає їхній оптимальній соціалізації, а й дезорієнтує дітей і молодь, штовхає до прийняття антигуманних цінностей.

Значна чисельність українських дітей на сьогодні виховується у школах-інтернатах. Більшість із них на момент оформлення до цього закладу мають негативний соціальний досвід, що наклав помітний відбиток на проектування дитиною свого життя в найближчі моменти й у віддаленому майбутньому. Дуже часто це стосується ставлення її до самої себе, до свого здоров'я.

Проблема виховання соціально занедбаної дитини на сьогодні розглядається науковцями в кількох взаємопов'язаних ракурсах: з'ясування генезису соціальної занедбаності та шляхів її профілактики (В. Бондар, І. Дьоміна, А. Капська); вивчення симптомів соціальної занедбаності та можливостей її усунення (В. Баженов, Р. Павелків, М. Чубінідзе); реабілітація соціально занедбаних дітей (В. Глазиріна, Л. Кутор-

жевська, В. Шкуркіна, В. Шпак). Як окрема проблема в зазначеному контексті, нами виділяється виховання в соціально занедбаних дітей здорового способу життя.

Необхідність вирішення проблеми виховання здорового способу життя в соціально занедбаних дітей зумовлена зростанням серед дітей і молоді потягу до таких згубних звичок, як наркоманія, зловживання алкоголем і тютюном, раннє та невпорядковане статеве життя. Разом із тим, низька свідомість цінності власного і чужого життя є одним із чинників злочинних форм поведінки, зокрема, тих, що мають наслідком нанесення іншій людині значної моральної та фізичної шкоди. Як бачимо, мова йде не лише про життя і здоров'я окремих дітей, а і про створення в українському суспільстві в цілому безпечних і сприятливих умов для життєдіяльності та гармонійного розвитку юної особистості.

Дослідження сучасних українських науковців дозволяють стверджувати, що проблема виховання здорового способу життя в дітей шкільного віку є більш широкою, ніж піклування про їхній фізичний стан і торкається всіх без винятку сфер життя дитини сьогодні і в майбутньому. Адже «відсутність належних педагогічних умов розвитку учнів і формування їх здоров'я породжує зниження рівня соціального комфорту учнів як узагальнюючого показника стану здоров'я, що часто стає причиною різноманітних відхилень у поведінці, відчуженості від школи, втрати інтересу до навчання, сімейних конфліктів» [2, с. 95].

Особливу проблему становить виховання здорового способу життя в соціально занедбаних дітей, тобто, тих, які не зазнали необхідного для становлення повноцінної особистості соціального впливу, і насамперед, не отримали правильного виховання в сім'ї (а часто саме вона й була найбільш потужним джерелом антисоціальності). Серед контингенту вихованців шкіл-інтернатів такі діти становлять значний відсоток, що й зумовило вибір нами дослідницької проблеми «Виховання здорового способу життя соціально занедбаних дітей в умовах шкіл-інтернатів».

Метою проведеної дослідницької роботи є теоретичне обґрунтування та впровадження у педагогічний процес школи-інтернату системи роботи з соціально занедбаними дітьми, спрямованої на виховання в них здорового способу життя; визначення умов та засобів підвищення мотивації до нього, що забезпечує ефективність роботи з дітьми, які зазнали негативного соціального досвіду.

Результати дослідження стосуються, насамперед, визначення основних чинників, що стоять на заваді виховання здорового способу життя в соціально занедбаних дітей, та шляхів їх усунення в умовах сучасної школи-інтернату.

У процесі вивчення і типізації особливостей соціально занедбаних дітей як контингенту, який потребує специфічного педагогічного впливу, ми розглядали особливості двох типів: зовнішньо детерміновані та внутрішньо детерміновані. В основу виділення зовнішньо детермінованих особливостей нами покладено типізацію неблагополучних сімей за Л. Алексеевою та М. Плоткіним [5, с. 144–145], оскільки переважна більшість вихованців шкіл-інтернатів – це діти, які потрапили туди з сім'ї, а отже, їхні соціальні проблеми є відбитком сімейного неблагополуччя. Учені виділяють чотири основних типи сімей, у яких дитина має всі шанси стати соціально занедбаною: аморальні, асоціальні, конфліктні та педагогічно неспроможні. При всіх відмінностях цих сімей, можемо назвати основні риси, які вони формують у дитини: недовіра до «дорослого» світу; «розмитість» моральних уявлень; деформація особистісних цінностей; агресивність; невміння чітко визначати і правильно виконувати свою соціальну роль відповідно до встановлених вимог.

Внутрішньо детерміновані особливості значною мірою пов'язані з тими, що формуються під впливом найближчого соціуму. Часом доводиться зустрічатися з дітьми, які, маючи досвід життя в неблагополучній сім'ї, демонструють достатню спроможність протистояти її антисоціальному впливу. Проте спостереження показують, що добрі задатки, притаманні дитячій особистості, у більшості випадків трансформуються, набувають суперечливих якостей або ж утрачають свою актуальність, відступають на другий план життєдіяльності. Тим більше, коли мова йде про дитину зі збудливою, тривожною, істероїдною акцентуацією характеру, що вже саме по собі потребує педагогічної корекції. Йдеться, насамперед, про таку чільну підструктуру дитячої особистості, як спрямованість, що, досить рано формуючись, водночас виступає потужним чинником саморозвитку.

Одним із шляхів коригуючого впливу на спрямованість особистості соціально занедбані дитини нам убачається у формуванні в неї системи цінностей, адекватної цілям виховання. Тому, коли ми розглядаємо в якості такої мети здоровий спосіб життя, то в основі його виховання бачиться трансформація сформованих у дитини цінностей у заданому ракурсі.

Досліджуючи ціннісні пріоритети дітей, які перебувають у школі-інтернаті, ми провели анкетування серед вихованців трьох таких закладів Дніпропетровської, Кіровоградської та Полтавської областей. Вивчення відповідей на питання проєктивного характеру показали наявність домінанти в таких парах:

а) егоїзм – 85 %, альтруїзм – 15 % (лише незначна кількість дітей, фантазуючи на тему «Куди б я витратив велику суму грошей», згадує про проблеми інших людей, у тому числі близьких. Тому, у якості виховного завдання постає необхідність розвивати чуйність, уважність до інших людей);

б) матеріальні інтереси – 72 %, духовні інтереси – 28 % (змальовуючи обстановку свого «ідеального житла» переважна більшість вихованців акцентує увагу на тому, яким воно мало б бути за розмірами, обстановкою, наприклад, сучасні меблі, новітня апаратура, проте мало хто розглядає суто естетичні аспекти, а називаючи побутову техніку, – музичний центр, DVD, комп'ютер – практично ніхто не згадує, які саме записи він хотів би мати, яку роботу на комп'ютері виконувати. Тому, існує потреба більш широкого усвідомлення культурного аспекту матеріального благоустрою);

в) зовнішні риси ідеалу – 65 %, добрий стан здоров'я – 35 % (даючи свою бажану характеристику в дорослому віці, діти найчастіше зазначають такі риси, як краса (переважно дівчатка) та сила (переважно хлопчики). Останнє діти розуміють як здатність відстояти свою незалежність, продемонструвати «крутість». Міцне ж здоров'я називають далеко не всі. У такий спосіб, окреслюється виховний напрямок формування свідомості того, що саме здоров'я є основною запорукою благополуччя у всіх сферах життя);

г) благополуччя як явище індивідуальне – 78 %, благополуччя як явище соціально-індивідуальне – 22 % (переважна більшість респондентів на прохання скласти побажання «для хорошої людини», йде стереотипним шляхом, зичить «щастя, здоров'я, достатку». Тільки близько 1/5 респондентів бажають: «Щоб тебе всі любили», «Мати багато друзів», «Бути для всіх добрим другом», тобто виділяють у якості особистісно значущого сприятливий соціальний контекст. Аналізуючи відповіді на інші запитання анкети, спостерігаємо дещо парадоксальну картину: діти у школі-інтернаті весь час знаходяться в колективі, але більшість із них вабить відособлення, можливість більше залишатися наодинці з собою чи обмеженою кількістю товаришів (у відповідях на питання про бажані зміни в інтер'єрі, про «ідеальне майбутнє» саме

мотиви автономізації є дуже чисельними). Тому, однією з істотних проблем виховання соціально занедбаної дитини в умовах школи-інтернату є необхідність оптимізації її мікросоціуму, тобто формування для неї умов, у яких вона якомога частіше могла б перебувати в тому соціальному середовищі, яке самою дитиною сприймалося б як значуще і бажане, і водночас виступало позитивним контекстом її соціалізації).

Опитування педагогів дало змогу також виділити як характерну виховну проблему агресивність, притаманну більшості соціально занедбаних дітей. Аналіз праць психологів і педагогів (Б. Братуся, Л. Іванової, А. Реана, Т. Рум'яйцевої, О. Хреннікова та ін.) дозволяє стверджувати, що дана проблема в контексті формування здорового способу життя потребує обов'язкового вирішення. Деструктивний характер даного явища підкреслюється низкою наукових досліджень, у яких агресія розглядається як чинник девіантної поведінки та злочинності. Проте, навіть якщо власна чи чужа агресивність не призводить до яскраво проявлених ситуативних наслідків, вона є небезпечною, зокрема, тим, що в агресивному середовищі (тобто, там, де агресивна поведінка більшістю людей розглядається як норма, навіть коли й не схвалюється чи не приймається для себе особисто) ускладнюється формування в дитини особистісних та соціальних гуманістичних цінностей, зокрема, таких, як самоповага та повага до іншої людини, чуйність, толерантність.

Водночас, у абстрактних умовах такі цінності формуватися не можуть, вони потребують відповідних взаємин, що стимулюють базові ставлення до себе та інших, мотивують відповідну поведінку. Саме тому важливою передумовою виховання здорового способу життя в умовах інтернатного закладу слід визнати наявність у дитини привабливих для неї соціальних контактів, які виступають особистісно значущою метою і водночас засобом корекції її поведінки. Тому перед педагогічним колективом школи-інтернату повинне стояти завдання сприяти, щоб така система контактів у соціально занедбаної дитини склалася, і при цьому виступала позитивним ціннісним контекстом.

Виходячи з отриманих даних, логічно припустити, що плідним напрямком виховання здорового способу життя в соціально занедбаних дітей в умовах школи-інтернату є забезпечення для кожного вихованця можливості включення до соціально позитивного мікросередовища, максимально прийняттого для нього особисто. Тому необхідно переглянути традиційну систему виховної роботи з метою досягнення оптимального балансу між психологічно обґрунтованою автономізацією особистості учня і включенням його до все більш складних форм взаємин, у яких він сам виступає водночас і суб'єктом, і об'єктом соціального впливу. Визначення критеріїв виховної оптимальності, відбір організаційних форм взаємодії у системах «педагог(и) – вихованець (вихованці)» та «вихованець – вихованці», зокрема тих, що значною мірою сприяють вихованню здорового способу життя, та з'ясування необхідних умов упровадження в роботі з соціально занедбаними дітьми бачаться нами в якості перспектив подальших досліджень у даному напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Афонин А. П.* Духовные ценности – основа здоровья человека : материалы II міжнародної науково-практичної конференції [«Валеологія : сучасний стан, напрямки та перспективи розвитку»], (Харків, 2-4 квітня 2004 р.) / А. П. Афонин, Н. Г. Недодатко. – Х., 2004. – Т. 1. – 11–15 с.

2. *Гавриленко Ю. М.* Використання інтерактивних методів щодо формування здорового способу життя в закладах Автономної Республіки Крим / Ю. М. Гавриленко // Проблеми освіти : наук.-метод. збірник. – К. : Інститут інноваційних технологій і змісту освіти, 2006. – С. 94–101.
3. *Петрик О. І.* Медико-біологічні та психолого-педагогічні основи здорового способу життя / О. І. Петрик. – Львів : Світ, 1993. – 120 с.
4. Соціальна педагогіка : підручник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
5. *Шпак В. П.* Реабілітаційна педагогіка : навч. посібник / В. П. Шпак. – Полтава : АСМІ, 2006. – 328 с.

Тамара Денисовець

ОСОБЕННОСТИ ВОСПИТАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ У СОЦИАЛЬНО ЗАПУЩЕННЫХ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ ШКОЛЫ-ИНТЕРНАТА

Рассматриваются особенности педагогического влияния на социально запущенных детей, в частности, с целью формирования предпосылок для сознательного выбора ими здорового образа жизни. Конкретизируются условия и средства организации педагогического взаимодействия с детьми, находящимися под влиянием отрицательного социального опыта.

Ключевые слова: социально запущенные дети, индивидуальный подход, педагогическое влияние, воспитание, здоровый образ жизни.

Tamara Denisovets

EDUCATION FEATURES OF THE HEALTHY WAY OF LIFE OF SOCIALLY NEGLECTED CHILDREN IN THE BOARDING SCHOOL CONDITIONS

The author considers the peculiarities of pedagogical influence on the social neglected children, specifically it is the object of prerequisites formation for the healthy way conscious choice by them. The organization conditions and means of the pedagogical interaction with children who are under the influence of the negative social experience are concretized.

Key words: the social neglected children, individual approach, the peculiarities of pedagogical, education the health way of life.

Одержано 30.01.2009 р., рекомендовано до друку 3.03.2009 р.